

specyfikę społeczeństwa ukraińskiego, do systemu krajowej edukacji zaproponowano włączać elementy multykulturalnych modeli pedagogicznych J. Benksa i S. Nieto.

Rozważa się problem powstania sprzeczności międzykulturalnych w kontekście istnienia historycznej pamięci odrębnych osób i narodu jako źródła konfliktu. Proponują się sposoby rozwiązania tego problemu.

Określają się priorytetowe kierunki wdrożenia w życie programów wielokulturalnych w organizacji procesu edukacyjno-wychowawczego na poziomie instytucji edukacyjnych, ośrodków kulturalno-edukacyjnych, rodziny, kościoła, stowarzyszeń pozarządowych, mediów.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, pedagogiczne modele edukacyjne, pamięć historyczna, dialog międzykulturowy, edukacja wielokulturowa.

УДК 94 (477) +32.019

DOI 10.33287/101828

Мосієнко О.В.

аспірант кафедри історії України

Житомирського державного

університету ім.Івана Франка

aleksandr.art.am@gmail.com

АВСТРО-УГОРСЬКА ТА РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА СЕРЕД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНАЛІЗ ПРАКТИК

У статті розглядаються особливості австро-угорської та російської пропаганди, спрямованої на військовополонених ворожої армії в роки Першої світової війни. Масштаби Першої світової війни призвели до того, що в полоні опинилися мільйони людей. Зростання економічних та військових витрат змусило воюючі сторони замислитися про перспективи залучення на свою сторону контингенту полонених. При цьому політики і військові обох імперій приділяли увагу пропагандистській роботі серед військовополонених. Обидві імперії намагалися використати руйнівний потенціал національного питання для досягнення військових цілей. Російська імперія тримала в привілейованому положенні австро-угорських полонених та інтернованих осіб слов'янського походження. Протягом війни з чехів, словаків, сербів формували добровольчі з'єднання у складі російської армії. Російське керівництво розглядало їх як засіб ослаблення Австро-Угорщини та створення на її місці самостійних слов'янських держав. Австро-Угорщина, в свою чергу, розділяла полонених російської армії за національною та релігійною ознакою для їх інформаційно-психологічної обробки. Метою австро-угорської пропаганди стало ослаблення Росії через стимулювання національно-визвольних рухів на окраїнах Російської імперії та утворення буферних держав.

Ключові слова: Перша світова війна, Південно-Західний фронт, австро-угорська пропаганда, російська пропаганда, військовополонені.

Події Першої світової війни продовжують викликати науковий інтерес дослідників. В умовах війни, протягом 1914-1918 рр. пропаганду починають активно використовувати в якості масової зброї. Цільовою аудиторією пропагандистського впливу стали піддані імперії та війська, населення зайнятих під час бойових дій

територій супротивника, ворожі війська та опосередковано – союзники й нейтральні країни. В процесі війни до цих категорій додалася нова цільова група – військовополонені.

Метою статті є дослідження особливостей здійснення та результатів російської та австро-угорської пропаганди серед військовополонених в контексті специфіки Південно-Західного фронту.

Історія військового полону в останні роки все більше привертає увагу дослідників. Адже через призму індивідуального фронтового досвіду можна простежити багатогранну реальність повсякденного життя в умовах воєнного полону. До теми політичної агітації в таборах зверталися деякі вітчизняні та зарубіжні автори. Сферою наукових інтересів С. Попика є українське питання в політиці Центральних держав – Німеччини та Австро-Угорщини [10]. О. Кураєв простежує особливості просвітницької пропаганди українських національних організацій серед військовополонених російської армії [6]. Й. Саєвич та І. Срібняк досліджували організацію та ефективність просвітницької пропаганди СБУ серед українців [13, 14]. О. Залізнюк, Л. Білименко та І. Швець вивчали друковані видання у таборах для військовополонених українців у Австро-Угорщині і Німеччині [5]. О. Задохін, А. Нізовський та М. Подпрятков зосереджували дослідницький фокус на проблематиці створення добровільних з'єднань з військовополонених австро-угорської армії слов'янських національностей [4, 9]. Інформаційну політику в Австро-Угорщині, особливості цензури з боку державних органів вивчав В. Миронов [7]. Успішність австро-угорської «національної» пропаганди серед полонених українців та мусульман російської армії досліджує В. Моріц [21]. Попри наявність значного кола публікацій, менш вивченими залишаються специфічні особливості австро-угорської та російської пропаганди, орієнтованих на інформаційну обробку військовополонених ворожих армій.

Військовополонених й інтернованих осіб в своїх цілях прагнули використати і Австро-Угорщина, і Росія. Перспектива переманити на свій бік вчорашніх військовослужбовців ворога виглядала заманливо. В російській армії військові з'єднання з полонених створювалися насамперед як пропагандистські підрозділи – для агітації серед населення слов'янських територій Австро-Угорщини, організації

повстання проти влади. Основним джерелом поповнення особового складу для чесько-словацьких, сербських формувань стали військовополонені [4,с.100].

Існували плани створення карпато-руської добровольчої дружини з галичан. Пропаганда із залучення добровольців до неї велася у щоденній газеті «Прикарпатська Русь», яка видавалася в Галицькому військовому генерал-губернаторстві. В свою чергу намагалися створити такі ж підрозділи і країни Четверного союзу. Причому національна пропаганда доповнювалася релігійною. В Німеччині та Австро-Угорщині серед військовополонених-мусульман російської армії вели пропаганду турецькі і татарські мулли [9, с.57]. Австро-угорці сподівалися з їх допомогою підірвати боєздатність російської армії. Досягненню цього завдання мало сприяти знищення кадрового складу армії протягом 1914–1915 рр. Для цього серед російських військовополонених у країнах Четверного союзу розповсюджували відозви, в яких пропагувалася боротьба проти царизму й революційні ідеї. Підготовлених солдат планувалося використати для агітації на фронті. В австро-угорському полоні російським солдатам дозволялося читати лише офіційні газети (крім опозиційних), та газету «Неделя», що друкувалася у Відні спеціально для російських військовополонених. Основні теми, що піднімалися в таких виданнях: австро-німецькі перемоги на фронті, економічні та політичні труднощі в Росії, демонстрація переваги німецької культури та ін. [3, с.37]. Хоча часто австрійська пропаганда викликала хвилю обурення та протестів, які читачі газети надсилали до редакції цього видання [20, арк.6, 13].

Утворені в 1915 р. у Женеві «Гурток громадської допомоги російським військовополоненим» та «Комітет для надання допомоги навчання і освіти російських полонених» займалися в тому числі й постачанням книг та навчальних посібників для військовополонених. Метою цих організацій було пробудження політичної свідомості російських полонених, формування у них антиурядових ідей [18, арк.102зв].

Економічні труднощі, масштаби мобілізації населення та ресурсів вимагали залучення додаткових людських ресурсів. В обох імперіях контингент військовополонених почали залучати до примусової праці. Пропаганда зосередилася на інформаційному супроводі таких дій. Наприклад, офіційна пропаганда Австро-

Угорщини подавала використання праці російських військовополонених як великодушність, що дозволить полоненим представникам відсталого Росії долучитися до надбань європейської цивілізації [8, с.347].

В Австро-Угорщині агітаційні заходи і створення окремих «національних» таборів розпочалися відразу після початку війни. Так, українські та польські військовополонені царської армії в австро-угорських таборах отримали доступ до кращих умов проживання, продовольчих пайків і просвітницьких програм. Влада Дунайської монархії сподівалася, що ці заходи сприятимуть зростанню національної свідомості [14, с.22].

Австро-угорська влада співпрацювала з наддніпрянськими емігрантами і галицькими організаціями – Головною Українською Радою (ГУР) та Союзом Визволення України (СВУ). За підрахунками СВУ полонених українців російської армії в таборах Австро-Угорщини і Німеччини на початку війни налічувалося близько 200 тисяч. Вже у листопаді 1914 р. у Фрайштадті (Австрія) було організовано перший табір для українців – військовополонених російської армії. В грудні 1914 р. в ньому перебувало 12 тис. осіб, навесні 1915 р. – 18 тис., згодом до 32 тис. Активну роль у створенні «українських» таборів Кніттельфельд, Дунасердагель відіграли Просвітні відділи СВУ [5, с.3]. Для пропаганди серед командного складу СВУ розгорнув пропагандистську роботу в таборах для офіцерів. В таборі Терезієнштадт було відкрито перший український гурток для полонених офіцерів російської армії. Згодом національно-просвітницька робота розпочалася в таборах Мюрінг, Візельбург, Райхенберг, ГанOVER-Мюнден [14, с.130].

В кожному таборі для українців СВУ видавав часописи. Центральним виданням був «Вісник Союзу Визволення України. Його доповнювали часописи «Розвага», «Розсвіт», «Просвітній листок», «Вільне слово» та німецькомовне видання «Ukrainische Nachrichten» [5, с.2-3]. В цих виданнях друкувалися матеріали щодо діяльності СВУ, проблематики українського національного руху, українського питання в політиці Росії та країн Західної Європи. Окрім повідомлень про міжнародні події, кожне видання містило рубрики «З таборового життя», «Таборова хроніка». Статті щодо політичного життя Галичини демонстрували переваги життя Австро-угорської України [1, с.6].

Пропагандистська діяльність СВУ містила такі елементи: видання брошур і листків антиросійського спрямування, випуск прокламацій, роз'яснювальні бесіди, публічні читання [14, с.130]. Інструкції щодо пропаганди в таборах для українців були систематизовані в кінці 1915 р. [6, с.137]. Представники СВУ виділяли національно свідомих, національно індиферентних та налаштованих вороже до української ідеї полонених. Специфіка кожної групи враховувалася у пропагандистській роботі [13, с.244].

Одним з напрямів пропаганди стало створення позитивного іміджу держав Четверного союзу серед полонених українців [14, с.22]. Для цього їх переконували, що країни Четверного союзу ведуть оборонну війну, а Австро-Угорщина не має експансіоністських планів [15, с.2].

Паралельно проводилася робота з дискредитації союзників Росії по Антанті. У розв'язанні війни звинувачували англійських та французьких імперіалістів, які озброювали російський царизм і допомагали придушувати революцію [2, с.1]. У виданнях СВУ військовополонених українців переконували, що російською зовнішньою політикою керує Велика Британія. Вона ж фінансує пропаганду війни серед російських солдат. Щоб надати інформації більшої переконливості, автори статей посилалися на швейцарські видання [11, с.1].

Враховуючи те, що в Російській імперії поняття національність часто ототожнювалося з релігійною приналежністю, політична агітація доповнювалася релігійною. Її вели українські священики з Галичини і Буковини. Пропаганда також використовувала релігійність полонених. Австрійці змушували їх щовечора йти на молитву, як це було заведено в російській армії. Це правило відмінили лише після Лютневої революції [3, с.32].

Для австрійського військового командування національно-просвітницька агітація СВУ була лише засобом вербування добровольців для використання на фронті і в тилу російської армії. Побоювання австро-угорців, що український сепаратизм перекинеться в Габсбурзьку монархію та бажання Центральних держав використати польське питання не додали успішності пропаганді СВУ. Ставка на поляків і відмова розділити Галичину на польську та українську провінції змусили СВУ переорієнтуватися на Німеччину [10, с.164]. Довоєнні уявлення та погляди

полонених, агітація чорносотенців у таборах перешкоджали роботі СВУ, представників якого полонені вважали австрійськими шпигунами. Так, станом на грудень 1914 р. СВУ знайшов лише трьох добровольців для десанту на Кавказ з запланованих ста [14, с.42].

Згодом австро-угорська пропаганда дала свої результати. Загітованих солдат українського походження австрійське командування використовувало як пропагандистів. Так, у березні 1916 р. в тилу армій Південно-Західного фронту були затримані солдати, які потрапили до австрійського полону. Російському командуванню стало відомо про пропаганду СВУ в таборах для військовополонених. Серед полонених було завербовано 160 осіб, яких відправили через лінію фронту для пропаганди ідей українського національно-визвольного руху [16, арк.116]. В свою чергу, ці факти використовувалися російською пропагандою як докази порушення Австро-Угорщиною правил ведення війни. З російського боку робилися спроби зменшити вплив ворожої агітації, використовуючи власну інформаційну продукцію. Через російські організації у нейтральних країнах полоненим надсилали літературу освітнього та релігійного змісту. У цих акціях брали участь освітні заклади Київського навчального округу [19, арк. 48-48зв].

Деякі фахівці вбачають причину недостатньої ефективності австро-угорської пропаганди в дефіциті ресурсів. Брак ресурсів і спеціалістів не дозволив австро-угорській владі створити антиросійські формування з полонених українців [21, с. 239]. До цих факторів додалися довоєнні установки, що не дозволили частині полонених сприйняти австро-угорську пропаганду [3, с. 31]. Більшість українців з числа полонених спочатку відкидали можливість суверенної української держави як фантастичну ідею австро-німецької пропаганди [13, с.246].

Основний контингент полонених складався з колишніх селян і робітників, для яких національне питання знаходилося на другому місці після економічного. Не додавали успіхів розбіжності серед українських політичних діячів щодо тактики проведення агітації серед полонених українців. Одні пропонували зосередитися на історико-культурній просвітницькій роботі. Інші надавали перевагу радикальним соціалістичним програмам [12, с. 128].

Незадовільні результати національної пропаганди в австро-угорських таборах

можна пояснити низькою національною свідомістю українців Наддніпрянщини, загальною специфікою австро-угорської багатоетнічної імперії, для якої національне питання було особливо гострим, та загрозою українського національного руху для імперії Габсбургів, і тому відчиняти таку скриньку Пандори австро-угорське керівництво не бажало. Лише у 1918 р. після Берестейського миру австро-угорці дали дозвіл на формування Сірожупанної дивізії.

Стосовно інформаційного впливу на австро-угорських полонених у російських таборах, є суперечливі свідчення. Військова влада Дунайської імперії мала дані про анти-австрійську агітацію в таборах Російської імперії. Полонені габсбурзької армії, які поверталися на батьківщину за обміном, вважалися неблагонадійними та підлягали карантину. Австро-угорська влада упевнилася, що навіть листи австро-угорських полонених з Росії несли шкоду, оскільки інформація в них часто суперечила офіційним повідомленням чи завдавала шкоди іміджу власної армії та країні. Військова цензура ретельно перевіряла листування русинських військовополонених, вилучаючи відомості про факти терору австро-угорської армії в зоні бойових дій [7, с. 72]. У ЗМІ заборонили друкувати інформацію про легкі умови перебування в полоні військовослужбовців Австро-Угорщини, і вибіркоче ставлення до військовополонених певних національностей, насамперед слов'янських [12, с.166].

Навпаки, велика кількість австро-угорських полонених почала викликати занепокоєння у російській владі. Розміщені в глибокому тилу, австро-угорські і німецькі піддані та військовополонені, маючи особисту свободу в місцях їхнього перебування, невдовзі почали становити загрозу для державного порядку. Російський департамент поліції підозрював, що деякі з підданих ворожих держав були задалегідь проінструктовані австро-угорським та німецьким урядами для ведення антиурядової пропаганди і підготовки умов для революції. Цьому сприяли контакти полонених з місцевим населенням [17, арк. 9].

Обидві імперії – Австро-Угорська та Російська, з початком війни сподівалися посилити та використати в своїх інтересах внутрішні соціальні, національні та конфесійні протиріччя один одного. В умовах затяжної війни постійно збільшувалася кількість військовополонених. Австро-угорська та російська

пропаганда розпочали інформаційну обробку цієї групи. Росія зробила ставку на організацію повстання слов'ян проти австрійської влади. Це знайшло відображення у формуванні таборів для військовополонених з перевагами для слов'ян Дунайської монархії. Австро-Угорщина та Німеччина розгорнули масштабну пропагандистську кампанію серед полонених царської армії. Російські військовополонені окремих національностей та віросповідань розглядалися в якості організаторів майбутнього повстання в тилу і, перебуваючи в полоні, піддавалися відповідній психологічній обробці. Проте результати пропаганди були менш успішними, ніж ті, на які сподівалися організатори.

Отож, полонені та інтерновані також виступили об'єктом інформаційного впливу. Росія й Австро-Угорщина вели пропагандистську кампанію серед полонених, стимулюючи сепаратистські, націоналістичні та революційні настрої. Окрім використання праці військовополонених, їх намагалися використати в політичних і військових цілях – для агітації серед співвітчизників та організації повстання проти влади.

Тема військового полону потребує подальших наукових розвідок. Перспективним є порівняння роботи австро-угорської та російської служби пропаганди в таборах, дослідження змістового та візуального аспектів пропаганди серед військовополонених.

Список використаних джерел та літератури:

1. Б. А. Вільне слово. – 1917. – №41(100). – С. 5-6.
2. Б. А. Хто загрожує російській свободі // Вільне слово. – 1917. – №44(103). – С. 1.
3. Дмитриев В. Доброволец: воспоминания о войне и плене / В. Дмитриев. – М.: Гос. изд-во. Отдел воен. лит., 1929. – 67 с.
4. Задохин А. Г., Низовский А. Ю. Пороховой погреб Европы / А. Г. Задохин, А. Ю. Низовский – М.: Вече, 2000. – 416 с.
5. Залізнюк О. С. Українські табори часописи Німеччини та Австро-Угорщини 1915-1918 років: історія формування, зміст, тематична насиченість (за матеріалами газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). [Електронний ресурс] / О. С. Залізнюк, Л. А. Білименко, І. М. Швець. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/674>.
6. Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918) / О. О. Кураєв. – К.: Поліграфічна дільниця Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2006. – 247 с.
7. Миронов В. В. Информационная политика в Австро-Венгрии в годы первой мировой войны / В. В. Миронов // Вопросы истории. – 2010. – № 4. – С. 62–77.
8. Петровская О. В. Первая мировая война: историографические мифы и историческая память. Книга 2. Страны Антанты и Четверного союза / О. В. Петровская (ред.). – М.: РИСИ, 2014. – 378 с.

9. Подпратов Н. В. Национальные меньшинства в борьбе за «честь, достоинство и целостность России...» / Н. В. Подпратов // Военно-исторический журнал. – 1997. – № 1. – С. 54–59.
10. Попик С. Д. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Д. Попик. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 236 с.
11. Пуцик. Петроград знову хвилюється / Пуцик // Розвага. – 1917. – №18 (73). – С. 1.
12. Ронге М. Разведка и контрразведка / М. Ронге. – М.: Воениздат НКО СССР, 1939. – 244 с.
13. Саєвич Й. Й. Українські військовополонені в таборах Німеччини: Фінансово-господарська і культурно-освітня діяльність (1914 – 1918 рр.). / Й. Й. Саєвич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – №571. – С. 244 – 250.
14. Срібняк І. В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.) / І. В. Срібняк. – К.: КДЛУ, 1999. – 296 с.
15. Ухвали президії СВУ // Розвага. – 1917. – №18 (73). – С. 2.
16. ЦДІАК, Ф. 313 Катеринославське ГЖУ, оп.2, спр. 2956, 157 арк.
17. ЦДІАК, Ф. 365 Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, оп.1, спр. 211, 51 арк.
18. ЦДІАК, Ф. 385 Жандармське управління м. Одеси, оп.1, спр. 2989, 153 арк.
19. ЦДІАК, Ф. 707 Управління попечителя Київського навчального округу, оп.229, спр. 2, 428 арк.
20. ЦДІАЛ, Ф. 414 Редакція газети «Неделя», м. Відень, оп.1, спр. 7, 98 арк.
21. Moritz V. The Treatment of Prisoners of War in Austria-Hungary 1914/1915: The Historiography of Prisoners of War in the Late Habsburg Empire / Verena Moritz // 1914: Austria-Hungary, the Origins, and the First Year of World War I. – New Orleans, Louisiana, USA: UNO Press, 2014. – С. 233 – 246.

Mosienko A. AUSTRO-HUNGARIAN AND RUSSIAN PROPAGANDA AMONG THE PRISONERS OF WAR DURING WORLD WAR I: ANALYSIS OF PRACTICES

The article traces the peculiarities of the Austro-Hungarian and Russian propaganda on prisoners of war and interned persons. The state of the study of the topic in the modern historical literature is analyzed and unresolved aspects are indicated. The use of prisoners of war for political and military purposes was sought by both empires. In the course of the First World War, the Russian command took such a step as the formation of military units from the prisoners of war of the hostile army – Czechs, Slovaks and Serbs. These units were created not only as purely military but also political units – for the agitation of the Slavic population of Austria-Hungary to the rebellion against government. In the Habsburg monarchy also hoped to use prisoners of war to undermine the combat capability of the Russian army. For this purpose, the Austro-Hungarian camps began the differentiation of the prisoners on a national basis. Ukrainian and Polish prisoners of war of the czar's army were under privileged conditions, better provided with food, as well as better conditions for leisure and educational practices. Significant work in this direction was deployed by Ukrainian organizations that functioned on the territory of Austria-Hungary. Political agitation was supplemented by religious, which was carried out by Ukrainian priests from Galicia and Bukovina. National-cultural propaganda of the Union of the Liberation of Ukraine (SVU) and the separation of prisoners on national grounds for the Austrian military command were a means of recruiting volunteers for front-line propaganda, organizing an uprising in the rear of the Russian army in the Caucasus and the Kuban. Imperial propaganda was carried out mainly through print media specifically designed for prisoners of war.

A promising object of historical research is the study of the content and visual aspects of propaganda, the peculiarities of the cooperation of the Austro-Hungarian and Russian authorities with representatives of national organizations in organizing propaganda among prisoners of war.

Key words: *The First World War, South-Western Front, Austro-Hungarian propaganda, Russian propaganda, prisoners of war.*

Mosijenko O. AUSTRO-WĘGIERSKA I ROSYJSKA PROPAGANDA WŚRÓD JEŃCÓW WOJENNYCH PODCZAS PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ: ANALIZA PRAKTYK

Artykuł dotyczy specyfiki austro-węgierskiej i rosyjskiej propagandy skierowanej do jeńców wojennych przez wrogie wojsko podczas I wojny światowej. Skala Pierwszej wojny światowej doprowadziła do schwywania milionów ludzi. Wzrost wydatków gospodarczych i wojskowych zmusił walczące strony do refleksji nad perspektywami zaangażowania kontyngentu więźniów po ich stronie. Jednocześnie zarówno imperia wojskowe, jak i politycy zwracały uwagę na działania propagandowe wśród jeńców wojennych. Oba imperia próbowały wykorzystać destrukcyjny potencjał pytania narodowego dla osiągnięcia celów militarnych. Imperium Rosyjskie utrzymało uprzywilejowaną pozycję więźniów austro-węgierskich i internowane osob pochodzenia słowiańskiego. Podczas wojny Czesi, Słowacy i Serbowie tworzyli oddziały ochotnicze w rosyjskiej armii. Przywódcy rosyjscy postrzegali je jako środek łagodzenia Austro-Węgier i tworzenia niezależnych państw słowiańskich na jej miejscu. Austro-Węgry z kolei podzieliły więźniów rosyjskiej armii na narodową i religijną podstawę dla ich informacji i leczenia psychologicznego. Celem propagandy austro-węgierskiej było osłabienie Rosji poprzez stymulowanie ruchów narodowo-wyzwoleńczych na obrzeżach imperium rosyjskiego i tworzenia państw buforowych.

Słowa kluczowe: *Pierwsza wojna światowa, Południowo-Zachodni front, propaganda austro-węgierska, propaganda rosyjska, jeńcy wojenni.*